
Předmluva

O LEHKOSTI A TEKUTOSTI

Přerušování, nesouvislost, překvapení, to jsou běžné podmínky našeho života. Staly se dokonce opravdovou potřebou mnoha lidí, jejichž mysl již nežije ničím jiným než náhlými změnami a neustálou obnovou podnětů... Nedokážeme již snášet nic, co trvá. Už nevíme co dělat, aby nuda nesla nějaké plody.

A tak lze celý problém redukovat na toto: dokáže lidská mysl dostat pod kontrolu to, co sama stvořila?

Paul Valéry

„Tekutost“ je kvalitou kapalin a plynů. Jak nás autoritativně informuje *Encyclopaedia Britannica*, obojí se od pevných látek liší tím, že „ve stavu klidu nedokážou odolat tangenciální síle“ a „jejich tvar, vystavený takovému tlaku, podléhá neustálé změně“.

Tato neustálá a nevratná změna pozice jedné části látky s ohledem ke druhé způsobuje díky tlaku takto působících sil tekutost – charakteristickou vlastnost kapalin. Oproti tomu síly dodávající soudržnosti pevným látkám zůstávají v případě tlaku či tahu zachovány. Pevné látky se nepoddávají plynutí a dokážou si udržet původní tvar.

Tekutiny jakožto jeden z typů kapalin vděčí za tyto pozoruhodné kvality skutečnosti, že jejich „molekuly ke svému uspořádání v mřížce potřebují jen málo molekulárních diametrů“; zatímco „velká rozmanitost chování, kterou projevují látky pevné, je přímým důsledkem toho typu vazeb, které udržují atomy pevných látek pohromadě a strukturního uspořádání jejich atomů“. „Vazba“ je, naopak, výrazem, který symbolizuje stabilitu pevných látek – jejich rezistenci vůči „roztržení atomů“.

Tolik *Encyclopaedia Britannica* o „tekutosti“ – vlastnosti, kterou bych v této práci rád použil jako vůdčí metaforu současného stadia moderní éry.

Kdybychom tyto vlastnosti chtěli vyjádřit prostým jazykem, řekli bychom, že kapaliny, na rozdíl od látek pevných, nedokážou podržet svůj tvar. Lze říci, že kapaliny nepoutají prostor ani nevážou čas. Zatímco pevné látky mají své jasné prostorové dimenze, avšak neutralizují vliv času, a zmenšují tedy jeho význam (efektivně vzdorují jeho toku nebo ho činí irrelevantním), kapaliny si žádný tvar nepodrží nadlouho a nepřestávají být připraveny změnit ho. Pro tekutiny je tedy důležitější tok času než prostor, který zabírají: prostor, který, koneckonců, naplňují „jen na chvíli“. Pevné látky v jistém smyslu odolávají času, ruší ho; v případě tekutin je tím, na čem většinou záleží, naopak čas. Když se snažíme popsat pevné látky, čas můžeme téměř úplně ignorovat; nebrat zřetel na čas při popisu kapalin by však znamenalo politováníhodnou chybu. Popisy kapalin, to jsou zpravidla momentky, které musí mít na dolním okraji obrázku datum a čas.

Kapaliny se pohybují snadno. „Tečou“, „plynou“, „proudí“, „běží“, „rozlévají se“, „prýští“, „tryskají“, „linou se“, „řinou se“, „zaplavují“, „překypují“, „prosáknou“; a na rozdíl od pevných látek je není snadné zastavit – obtékají překážky v cestě, jiné rozpouštějí nebo odnášejí s sebou, další prosáknou skrz ně. Ze setkání s pevnými látkami vycházejí tekutiny nepoškozeny, zatímco pevné látky, se kterými se cestou setkaly, pakliže zůstaly i nadále pevnými, se změnily – navlhly nebo nasákly. Mimořádná pohyblivost tekutin je tím, co je spojuje s představou „lehkosti“. Existují tekutiny, které jsou, kubík po kubíku, mnohem těžší než mnoho látek pevných, přesto však máme sklon představovat si je jako lehčí, vážící méně než cokoli pevného. „Lehkost“ nebo „beztížnost“ si spojujeme s pohyblivostí a nestálostí: z praxe dobře víme, že když cestujeme „nalehko“, dokážeme se pohybovat snáze a rychleji.

To jsou některé z důvodů, proč lze „kapalnost“ či „tekutost“ považovat za vhodné metafory pro zachycení povahy současné, v mnohém ohledu *originální* fáze dějin modernosti.

Ochotně souhlasím, že každý, kdo je v „moderním diskurzu“ doma a osvojil si slovník, který se při líčení moderní historie běžně používá, se může nad takovýmto návrhem pozastavit. Cožpak modernost nebyla od samého začátku procesem „zkapalňování“? Cožpak po celou tu dobu nebylo „tavení pevných látek“ její hlavní kratochvílí a jejím hlavním úspěchem? Jinými slovy, cožpak modernost nebyla „tekutá“ od samého počátku?

Tyto a podobné námitky mají oprávnění a budou ho mít ještě více, jakmile si připomeneme, že když před

půldruhým stoletím autoři *Komunistického manifestu* poprvé použili pověstnou větu o „roztavení pevných těles“, vztahovala se k léčbě, již sebevědomý a bujný duch moderny naordinoval společnosti, která se mu na jeho vkus zdála příliš ustrnulou a nehybnou, příliš rezistentní vůči změně a formování jeho ambic – jednoduše zatuhla ve svých zaběhaných zvycích. „Duch“ byl jen tak „moderní“, nakolik bylo rozhodnuto, že se realita musí emancipovat od „neblahého vlivu“ své vlastní historie – a toho lze dosáhnout jen roztavením pevných těles (tj. rozpuštěním všeho, co odolává času a je lhostejné či imunní vůči jeho běhu). Týž účel si obratem žádal i „profanaci posvátného“: distanc od minulosti a především sesazení „tradice“ z trůnu – jmenovitě sedimenty a rezidua minulosti v přítomném. Modernost tedy volala po rozbití ochranného štítu, ukutého ze všech typů víry a oddanosti, které pevným tělesům umožňovaly vzdorovat „roztavení“.

Dovolte mi však připomenout, že tohle vše nebylo třeba vykonat proto, aby pevná tělesa byla odstraněna jednou a provždy a „odvážný nový svět“ byl od nich navěky osvobozen, ale aby takto bylo vyklizeno místo pro *nová a zdokonalená pevná tělesa*; aby zděděný soubor nedostatečných a nedokonalých pevných těles byl nahrazen jiným souborem, který by byl ve všem všudy dokonalejší. Když si člověk čte *Ancien Régime* od Tocquevilla, jen žasne, jak velký odpor byl tehdy pociťován vůči „stávajícím pevným tělesům“, odsouzeným k demolici a určeným ke zkapalnění kvůli své zchátralosti, rozbředlosti, neboť již praskaly ve švech a vůbec byly naprosto nespolehlivé. Moderní doba našla předmoderní pevná tělesa v hodně

pokročilém stadiu rozkladu; jedním z nejsilnějších motivů nutnosti jejich rozpuštění bylo přání objevit či vynalézt taková pevná tělesa, která by – pro změnu – disponovala *trvalou* pevností a stabilitou, jimž by bylo možné důvěřovat a spolehnout se na ně a díky nimž by byl náš svět předvídatelnější, tudíž i ovladatelnější.

První pevná tělesa, která měla být roztavena, a první svátosti, které čekala profanace, patřily do sféry tradičních vazeb a zvykového práva, ke všemu tomu, co svazovalo ruce i nohy, co bránilo v pohybu a omezovalo podnikání. Aby bylo možné pustit se do budování nového (opravdu pevného!) řádu, bylo zapotřebí zbavit se balastu, jímž nové budovatele zatěžoval starý řád. „Roztavit pevná tělesa“ znamenalo především a hlavně zbavit se „irelevantních“ závazků, které stály v cestě racionálnímu výpočtu pozitivních efektů. Bylo tedy zapotřebí, jak to vyjádřil Max Weber, vysvobodit podnikání z pout rodiny (zbavit se závazků vůči domácnosti) i z hustého předitiva etických povinností; anebo, jak by řekl Thomas Carlyle, ponechat mnoha vazbám, představujícím základ lidské vzájemnosti a společné odpovědnosti, výhradně „peněžní smysl“. Ze stejného důvodu tento typ „tavení pevných těles“ uvolnil celou složitou síť společenských vztahů a zanechal ji bez ochrany – obnaženou, neozbrojenou a nekrytou, neschopnou odolávat podnikáním inspirovaným pravidlům činnosti a podnikáním vytvářeným kritériím racionality, natož aby jim dokázala efektivně konkurovat.

Tento osudný rozchod umožnil invazi a nadvládu instrumentální racionality (jak to vyjádřil Weber)

a určující roli ekonomiky (jak by řekl Karel Marx): ta se teď stala „základnou“ společenského života a všem dalším oblastem života přiřkla statut „superstruktury“ – pouhé „nadstavby“, jejíž výhradní funkcí bylo sloužit hladkému a pokračujícímu fungování „základny“. Rozpouštění pevných těles vedlo k dalšímu vyvázání z tradičních politických, etických a kulturních vztahů. Sedimentoval nový řád, definovaný především ekonomickými zájmy. Tento nový řád měl být mnohem „pevnější“ než ty, které nahradil, neboť – na rozdíl od nich – byl imunní vůči protestům neekonomické sféry. Většina politických nebo morálních pák, jež byly schopny posunu nebo reformy nového řádu, byla zlomena nebo se ukázala jako příliš krátká, slabá nebo pro tento úkol jinak neadekvátní. Nešlo o to, že kdysi zavedený a zakořeněný ekonomický řád měl nyní kolonizovat řád nový, že měl být na jeho „víru“ konvertován i zbytek společenského života; tento nový řád začal celému lidskému životu naprosto dominovat, neboť všechno ostatní, o co by v takovém životě mělo jít, by se s ohledem na houževnatou a trvalou reprodukci tohoto řádu ukázalo jako irelevantní a neefektivní.

Tento stupeň v kariéře nastupující modernosti dobře popsal Claus Offe (v článku „The Utopia of the Zero Option“, poprvé publikovaném v roce 1987 v *Praxis International*): „komplexní“ společnosti „začaly být do takové míry rigidní, že sám pokus uvažovat normativně o obnově jejich »řádu«, tj. o povaze koordinace procesů, které se v nich odehrávají, je díky jejich praktické jalovosti, a tudíž i jejich zásadní neadekvátnosti“ předem vyloučen. Jakkoli mohou

být jednotlivé a samostatné „subsystémy“ tohoto řádu volné a nestálé, způsob, jímž jsou vzájemně provázány, je „rigidní, fatální a postrádá svobodu výběru“. Celkový řád věcí není otevřen možnostem; nechápe ani, jaké by tyto možnosti mohly být, a ještě méně je mu jasné, jak učinit domněle životaschopnou (a uskutečnitelnou) alternativu reálnou v těžko předpokládaném případě, že by společenský život byl takovou alternativu opravdu schopen zformulovat a zplodit. Mezi celkovým řádem a každým z jednotlivých zprostředkovatelů cílevědomé akce existuje rozpor – stále se rozšiřující propast bez jakéhokoli spojujícího mostu na dohled.

Oproti většině dystopických scénářů nebylo tohoto stavu dosaženo diktátorským nařízením, podřízením, útiskem nebo zotročením. Nebylo ho dosaženo ani „kolonizací“ privátní sféry „systémem“. Právě naopak: k současné situaci došlo díky radikálnímu rozpuštění všech okovů a omezení těch, kteří byli právem či neprávem podezříváni, že omezují individuální svobodu výběru a jednání. *Rigidnost řádu je artefaktem a sedimentem svobody lidských činitelů*. Tato rigidnost je celkovým produktem „odbrzdění“: deregulace, liberalizace, „flexibilizace“, postupující tekutosti, popuštění uzdy finančním, realitním a pracovním trhům, snížení daňové zátěže atd. (jak poukázal Offe v článku „Binding, Shackles, Brakes“, poprvé publikovaném v roce 1987); nebo (budeme-li citovat Richarda Sennetta z jeho knihy *Flesh and Stone*) technik „rychlosti, úniku, pasivity“ – jinými slovy technik, které umožňují systému a volným činitelům, aby zůstali radikálně oprostěni a místo vzájemného setkávání se

míjeli. Jestliže pominul čas revolucí systémů, je tomu tak proto, že již neexistují budovy, kde by sídlila hlavní řídicí a kontrolní oddělení systému, kam by případní revolucionáři mohli vtrhnout, které by mohli ovládnout; a pak také proto, že je nepředstavitelně obtížné, ba přímo nemožné představit si, co by si vlastně takoví vítězové uvnitř těchto budov (pakliže by je vůbec našli) mohli počít, aby dokázali vývoj zvrátit a ukončili strádání, které je podnítilo ke vzpouře. Člověk by měl překvapit a zaskočit evidentní současný nedostatek rádooby revolucionářů: toho typu lidí, který otevřeně hovoří o přání zlepšit svou individuální ne-utěšenou situaci změnou společenského řádu.

Úkol zkonstruovat nový a lepší řád, který by nahradil ten starý a nedokonalý, není v současnosti na pořadu dne – přinejmenším chybí v té sféře, kde by se, podle předpokladu, měla skrývat vůle k politickému činu. „Roztavení pevných těles“, tato permanentní vlastnost modernosti, tedy získalo nový význam, ale především bylo přesměřováno na nový cíl – jedním z hlavních efektů tohoto přesměrování se stalo rozpuštění těch sil, které by ještě dokázaly otázku týkající se řádu a systému politicky nastolit. Pevná tělesa, k jejichž proměně mělo dojít uvržením do tavicího kotle a která jsou v současné době (době tekuté modernosti) předmětem tavení a rozpouštění, jsou vlastně pouty a vazbami, jež individuální volby vzájemně propojují do kolektivních projektů a aktivit – jsou vzorci vzájemné komunikace a spolupráce mezi individuálně řízenými životními projekty na straně jedné a politickými akcemi lidských kolektivů na straně druhé.

Ulrich Beck (který zavedl výraz „druhá moderna“, aby takto konotoval onu fázi modernosti, poznamenanou jejím „obratem k sobě samé“, totiž éru „modernizace modernosti“ *soi-distant*) v rozhovoru, který poskytl Jonathanu Ruthefordovi 3. února 1999, mluví o „kategoriích zombií“ a „institucích zombií“, jež jsou „mrtvé zaživa“ – žijí dál, ale nefungují. Jako čelné příklady tohoto nového fenoménu vyjmenovává rodinu, třídu a sousedství. Také například rodina:

Položme si otázku, čím je dnes ve skutečnosti rodina? Co ještě znamená? Samozřejmě tu jsou děti, moje děti, naše děti. Avšak rodičovství, toto jádro rodinného života, se za situace stoupající rozvodovosti začíná rozpadat... Babičky a dědečkové do rodiny patří i nepatří, jsou ovšem bez jakýchkoli prostředků a možností účasti na rozhodování vlastních synů a dcer. Z pohledu vnoučat je třeba význam prarodičů určit teprve individuálním rozhodnutím a volbou.

To, k čemu dnes dochází, je tak říkajíc redistribuce a realokace „tavicích sil“ modernosti. Nejprve působí na dosud existující instituce, na kontexty, které oblasti možných voleb aktivity rámovaly. Všechny konfigurace, konstelace a modely závislosti a vzájemného působení byly vrženy do tavicího kotle, aby následně byly přetvořeny a nově upraveny; v historii vrozeně transgresivní, hranice rozpouštějící a vše erodující modernosti šlo o fázi „rušení zaběhlých postupů“. Tak jako v případě jedinců si i ona nakonec dokázala najít omluvu za svá selhání v tom, že si nevšimla výstrahy; narazila na takové vzory a formy, které,

přestože „nové a vylepšené“, byly stejně toporné a nezdrbné jako vždycky.

Opravdu, žádné pouto nebylo přetrženo, aniž by bylo znovu nahrazeno poutem jiným; lidé byli vypuštěni ze svých starých klecí jenom proto, aby hledali nové. Pokud se jim nepodařilo změnit působiště („relokovat“ se) díky svému obětavému a nepřetržitému, vskutku celoživotnímu úsilí, byli ihned napomínáni. Museli si najít své pevné místo v předem připraveném zákoutí nového řádu: zařadit se do *tříd*, do rámců, které v sobě (stejně nekompromisně jako již rozpuštěná *panství*) zapouzdrovaly totalitu životních podmínek i životních vyhlídek a determinovaly rozsah realistických životních plánů i životních strategií. Úkolem, na který narazili svobodní jedinci, bylo využít těchto nově nabytých svobod k hledání vhodného zákoutí (vhodné „niky“) a díky své přizpůsobivosti se v něm usadit: věrní pravidlům i způsobům řízení, identifikovaným jako ty pravé a vhodné pro jejich místo ve společnosti.

Vzorů, kódů a pravidel, jimž by se člověk měl přizpůsobit, které by si mohl vybrat jako stabilní orientační body a kterými by se měl následně nechat vést, je však dnes k dispozici čím dál méně. To ovšem neznamená, že by naše současníky vedla jediné jejich vlastní představivost a že by disponovali svobodou vybudovat si svůj modus života od počátku („na zelené louce“) a podle libosti, nebo že by už při výběru stavebních materiálů a projekčních plánů nebyli závislí na společnosti. Znamená to, že se v současnosti přesouváme z éry předem přidělených „referenčních skupin“ do éry „univerzálního vyrovnání“, ve které je

místo určení sebekonstruuujících individuálních pracovních sil endemicky a nevyčísitelně subdeterminováno (není dáno předem). Taková pracovní síla má sklony podstoupit během své kariéry bezpočet hlubokých změn, než dosáhne toho jediného opravdového konce: tj. konce individuálního života.

Za našich dnů již nejsou vzory a konfigurace „dány“, natož aby byly „samozřejmé“; existuje jich až moc, navzájem se srážejí, protirečí si, jsou rozporné, takže každá ztrácí velký díl svých podmanivých, nátlakem a donucováním působících omezujících sil. Změnily svou povahu a podle toho byly překlasifikovány: staly se součástí inventáře individuálních úkolů. Spíše než aby životní politice předcházely a formulovaly její budoucí směr, musí ji následovat (přímo z ní *vyplyvají*) a jsou jejími náhlými zvraty a obraty utvářeny a přetvářeny. Síly způsobující tekutost se přesunuly od „systému“ ke „společnosti“, od politiky k „politice života“ – sestoupily z „makro“ úrovně na „mikro“ úroveň společenského soužití.

V důsledku toho máme před sebou individualizovanou, privatizovanou verzi modernosti zatíženou břemenem odpovědnosti, která v případě jejího selhání dopadá především na záda jednotlivců. Dnes přecházejí do stadia tekutosti i vzorce závislosti a vzájemného působení. Ty jsou dnes tak poddajné, jak to nemohla zažít a jak by si to ani nedokázala představit žádná z předcházejících generací; nicméně tak jako všechny kapaliny ani ony nedokážou udržet svůj tvar nadlouho. Jejich tvarování je snazší než pokus o udržení jejich tvaru. Pevná tělesa dostávají tvar jednou provždy. Udržovat tvar kapalin však

vyžaduje nesmírné množství pozornosti, neustálou bdělost a opakované úsilí – i pak je ovšem úspěch takových snah na vážkách.

Bylo by nemoudré popírat nebo dokonce bagatelizovat zásadní změnu, kterou nástup „tekuté modernosti“ pro lidskou situaci znamenal. Odtrženost a nedosažitelnost systémové struktury společně s nestrukturovaným, tekutým stavem aktuálního dějiště životní politiky změnily tuto situaci radikálním způsobem a žádají si přehodnocení starých konceptů, které dosud tvořily rámec jejich příběhů. Dnes jsou takové koncepty zaživa mrtvé jako zombie. Je praktickou otázkou, zda jejich vzkříšení, třebaže v nové podobě nebo inkarnaci, je proveditelné; a jestliže možné není, jak jim uspořádat decentní a efektivní pohřeb.

Této otázce se věnuje tato kniha. Pro přezkoumání jsme si v ní vybrali pět základních konceptů, kolem kterých se ortodoxní vyprávění o lidské situaci často otáčí: emancipaci, individualitu, čas a prostor, práci a komunitu. Postupná nová vtělení jejich významů i jejich praktické aplikace jsou zde zkoumány (třebaže způsobem velmi fragmentárním a předběžným) v naději, že se podaří zabránit tomu, aby z vaničky bylo se špinavou vodou vylito i dítě.

Modernost znamená mnoho věcí, její nástup i postup lze vyznačovat na mnoha mapách fixy mnoha různých barev. Jedna z vlastností moderního života i jeho moderního prostředí však bije do očí – dokonce snad jako „rozdíl všech rozdílů“; jako klíčový atribut, určující všechny další jeho charakteristiky. Tímto atributem je měnící se vztah mezi prostorem a časem.

Modernost začíná v momentě, kdy jsou prostor a čas odtrženy od životní praxe i od sebe navzájem a jsou připraveny ke své teoretizaci jako dvě zvláštní a vzájemně nezávislé kategorie strategie a aktivity. Začíná, když již odmítají být, tak jako po dlouhá staletí předcházející moderně, vzájemně provázány stěží odlišitelnými aspekty životní zkušenosti, semknutými ve stabilní a očividně neporušitelné vzájemné korespondenci. Teprve v modernosti získává čas svou *historii*. Disponuje jí díky neustále expandující „nosné kapacitě“ času – rozpínání prostorových ploch, které umožňují „přecházet“, „protínat“, „pokrývat“ jednotky času – anebo je *dobývat*. Čas disponuje historií, jakmile se rychlost pohybu prostorem stává předmětem lidské vynalézavosti, představivosti a nápaditosti (na rozdíl od neobyčejně nepružného prostoru, který nelze ani natáhnout, ani srazit).

Sama idea rychlosti (a ještě zřetelněji idea akcelerace), odkazující ke vztahu času a prostoru, *předpokládá* jeho variabilitu a stěží by měla nějaký význam, kdyby tento vztah opravdu nebyl proměnlivý. Šlo by spíše o atribut nelidské a před-lidské reality než o záležitost lidského důvtipu, lidské schopnosti vynalézat a hledat řešení, a nesahal by příliš za úzkou škálu variant, kdy možnost pohybu předmoderních těl ještě vymezovaly přirozené nástroje pohyblivosti – lidské nebo koňské nohy. Jakmile zmizela vzdálenost a jednotka času začala být závislá na technologii, na umělých prostředcích přepravy, mohly být všechny dosud existující limity rychlosti pohybu v principu překonány. Jenom nebe (nebo, jak se ukázalo později, rychlost světla) bylo limitem a modernost se

stala jedinou nepřetržitou, nepotlačitelnou a rychle akcelerující snahou o jeho dosažení.

Díky své nově nabyté flexibilitě a expanzivnosti se moderní doba stala, nejdříve a především, zbraní při dobývání prostoru. V moderním zápase mezi časem a prostorem byl prostor nehybnou a netečnou stranou konfliktu, schopnou vést jen defenzivní, zákopovou válku – stal se překážkou nezdolného pokroku doby. Čas byl v této bitvě stranou aktivní a dynamickou, stranou neustále ofenzivní: silou pronikající, dobývací a kolonizující. Rychlost pohybu a přístup k čím dál rychlejším prostředkům mobility se v moderních dobách brzy dostaly do pozice nejdůležitějších nástrojů moci a nadvlády.

Michel Foucault použil projektu *Panoptika* Jeremyho Benthama jako arcimetafory moderní moci. Chovanci byli v Panoptiku připoutáni k místu a byl jim znemožněn jakýkoli pohyb. Uvnitř Panoptika byli omezeni tlustými a přísně střeženými zdmi a v celách byli připoutáni k postelím nebo k pracovním stolům. Neměli možnost pohybu, protože byli pod neustálým dozorem; po celou dobu se museli zdržovat na předem určených místech, protože nevěděli, a ani nemohli vědět, kde se v dané chvíli jejich dozorcí – kteří se mohli pohybovat volně – nacházejí. Postavení a svoboda pohybu opravňovaly dozorce k nadvládě; bezpečnou „připoutanost k místu“ na straně chovanců nebylo možné nijak narušit a stejně těžké bylo zbavit je mnoha rozmanitých pout podřízenosti. Ovládnutí času patřilo k tajemstvím vládnoucí a řídicí moci – a znehybnění jejich podřízených v prostoru popřením jejich

práva na volný pohyb a rutinizací časového rytmu, kterému se museli podřídit, to byly hlavní strategie při uplatňování jejich moci. Mocenská pyramida byla zbudována z rychlosti, z přístupu k dopravním prostředkům a z toho vyplývající svobody pohybu.

Panoptikum bylo modelem vzájemného zasnoubení i střetu dvou stran mocenského vztahu. Manažerská strategie monopolizace vlastní rychlosti a rutinizace plynutí času podřízených splynuly v jedno. Mezi oběma úkoly však existovalo pnutí. Druhý úkol kladl zábrany do cesty prvnímu – poustal „rutinizéry“ k místu, v němž byly lokalizovány předměty rutinizace času. Ve skutečnosti nové elitě opravdová a úplná svoboda pohybu chyběla: o možnostech, jaké mívalo „absentující panstvo kraje“ (feudálové), tu nebylo možné mluvit.

Panoptikum je stejně zatíženo i dalšími handicapy. Je to ovšem velmi drahá strategie: dobývat prostor a lpět na něm, stejně jako udržovat jeho obyvatelstvo na přísně střeženém místě, si vyžádalo širokou škálu nákladných a nepohodlných administrativních úkonů. Je zapotřebí mnoha staveb, které je třeba nejdříve vybudovat a pak je udržovat v dobrém stavu, najmout si a platit profesionální strážce, je třeba pečovat o schopnost přežití chovanců a zajišťovat jim práci. A konečně administrace také chtě nechtě znamená převzetí odpovědnosti za celkový stav a fungování místa, jeho užitek, byť jen ve smyslu dobře pochopeného vlastního zájmu – odpovědnost vždycky znamená být spoután s místem. Žádá si fyzickou přítomnost a vazbu, přinejmenším v podobě trvalé konfrontace a věčného vzájemného přetahování.

To, co tolik komentátorů podněcuje k tomu, aby mluvili o „konci historie“, o postmodernosti, o „druhé modernosti“ a „sur-modernosti“ nebo i jinak artikulovali pocit radikální změny v uspořádání lidského soužití a ve společenských podmínkách, ve kterých se odbývá dnešní životní politika, je fakt, že dlouhodobá snaha akcelarovat rychlost pohybu dosáhla v současnosti svých „přirozených mezí“. Moc se dnes dokáže pohybovat rychlostí elektronického signálu – takže čas, potřebný pro přesun jejích zásadních složek, byl redukován na okamžitost. Moc se ve všech praktických ohledech stala skutečně *exteritoriální* (nezávislou na místě) a není již s místem těsně spjata ani není zpomalována jeho odporem. (Nástup mobilních telefonů může posloužit jako ona symbolická „poslední rána“ zasazená závislosti moci na prostoru: k vydání příkazu a dohlédnutí na jeho výsledek již ani není nutný přístup k telefonní zásuvce. Nezáleží již na tom, kde se právě nachází ten, kdo vydává příkaz – rozdíl mezi „blízkým“ a „vzdáleným“ anebo mezi divočinou a běžným civilizovaným prostorem byl již úplně zrušen.) To poskytuje držitelům moci opravdu nevídanou příležitost: těžko ovladatelné a iritující aspekty panoptikální techniky moci je již možné odložit. Ať už je současné stadium v dějinách modernosti čímkoli, je také, a možná že především, *post-panoptikální*. V Panoptiku šlo o to, že „na místě“, v kontrolní věži, budou vždy odpovědní lidé, řídicí pracovníci, vedení. Podstatné v post-panoptikálních mocenských vztazích je, že lidé ovládající mocenské páky, na nichž závisí osud těch, kteří jsou v partnerském vztahu méně nestálí,

se mohou v kterémkoli okamžiku ztratit z dosahu – dokážou zmizet v naprosté nedostupnosti.

Konec Panoptika je předzvěstí *konce éry vzájemné vazby*: mezi dohlížejícími a sledovanými, kapitálem a pracovní silou, vůdci a jejich následovníky, soupeřícími armádami ve válce. Dnes je hlavní mocenskou technikou umění úniku, vyklouznutí, elize a vyhýbavosti – efektivní odmítnutí jakéhokoli omezení svobody územím s jeho těžkopádností, nepřijemnými důsledky budování a dodržování řádu a s odpovědností za všechny důsledky, stejně jako s nezbytností nést jejich náklady.

Tuto novou techniku moci jasně demonstrovala strategie použitá během válek v Perském zálivu a v Jugoslávii. Neochota použít ve válce pozemní síly byla až zarážející; ať již oficiální vysvětlení mohlo implikovat cokoli, tuto zdráhavost nediktoval jen široce publikovaný syndrom „body-bag“ (tj. pytlů na mrtvá těla vojáků). Účast v pozemním boji byla odmítnuta nejen kvůli možným nepříznivým dopadům na domácí politiku, ale také (a možná především) kvůli jeho naprosté zbytečnosti, a pokud šlo o válečné cíle, dokonce kontraproduktivnosti. Koneckonců, dobytí území se všemi administrativními a manažerskými důsledky nejenže chybělo na seznamu důvodů k vedení válečných akcí, ale byla to eventualita, které mělo být všemi možnými prostředky zabráněno – byla nazírána jako jiný typ „průvodních škod“, tentokrát uvalených na samotnou útočící sílu.

Údery neviditelnými bombardéry Stealth a „chytřými“ samonaváděcími střelami vyhledávajícími cíl – zasazené překvapivě, přicházející odnikud a ihned mi-

zející z dohledu – nahradily pozemní postup pěchoty i snahu připravit nepřítele o jeho území – o ovládnutí země, která patří nepříteli, je jím ovládána a spravována. Tito útočníci si rozhodně nepřáli být „posledními na bitevním poli“, až nepřítel prchne nebo bude poražen. Vojenská síla a její válečný plán „udeř a zmiz“ předznamenávají, ztělesňují a jsou předzvěstí toho, co bylo v tomto novém typu války v éře tekuté modernosti v sázce: nikoli dobytí nového území, ale rozbití zdí, které překážejí toku nových, tekutých globálních sil; vytlouci nepříteli z hlavy přání zařídit si svá vlastní pravidla a otevřít dosud zatarasěný, obezděný a nedosažitelný prostor pro operace jiných mocenských zbraní než těch vojenských. Bylo by možné parafrázovat slavnou Clausewitzovu formulaci a říci, že dnešní válka čím dál více vypadá jako „prosazování globálního volného trhu jinými prostředky“.

Jim McLaughlin nám nedávno připomněl (v časopise *Sociology* 1/99), že nástup moderní éry znamenal, mezi jiným, také soustředný a systematický útok „usedlých“ – etnik konvertovaných na usedlý způsob života – proti nomádům a stěhovavému způsobu života vůbec, který byl od počátku „na kordy“ se zájmem vznikajícího moderního státu na upevnování území a hranic. Ibn Chaldoun mohl ve 14. století pět chválu na nomádství, které lid „přibližuje všemu dobrému více než lid usedlý, neboť... kočovníci jsou vzdáleni všem zlozvykům, které zkazily srdce usedlých“ – v praxi však horečná výstavba národní a národně-státní budovy, která započala krátce poté po celé Evropě, pozvedla „půdu“ nad „krev“, když položila základy zákonům nového řádu a kodi-

fikaci občanských práv a povinností. Nomádi, kteří brali na lehkou váhu územní zájmy zákonodárců a bezostyšně diskreditovali jejich horlivé úsilí o vyznačení hranic, byli ve svaté válce, vedené ve jménu pokroku a civilizace, označeni za hlavní provinilce. Moderní „chronopolitika“ je označila nejen za nižší a primitivní bytosti, za „zaostalé“, kteří potřebují kompletní reformu a osvícení, ale také za zpátečníky a „zpozdilce“, kteří trpí „kulturní zaostalostí“ a ve své morbidní pomalosti a neochotě došplhat výš, aby následovali „univerzální vývojový model“, lpějí na nižších příčkách evolučního žebříku.

Během celého pevného stadia moderní éry zůstaly nomádské zvyky v nemilosti. Občanství kráčelo ruku v ruce s usedlostí, absence „trvalého bydliště“ a „státní příslušnosti“ znamenala vyloučení z komunity lidí dodržujících zákony a těch, kteří jsou zákony chráněni, a často vedla k legální diskriminaci provinilců, ne-li k jejich aktivní perzekuci. Zatímco toto všechno dosud platí pro bezdomovce a nespolehlivou „třidu nejchudších“, jež je subjektem starých technik panoptikální kontroly (techniky, která již byla jakožto hlavní nástroj integrace a ukáznění velké většiny populace z valné části opuštěna), éra neomezené nadřazenosti a nadvlády usedlých lidí nad lidmi mobilními se velmi rychle blíží svému konci. Dnes jsme svědky revanše nomádství vůči principům teritoriality a usedlosti. V tekutém stadiu modernosti začíná být usedlá většina ovládána nomádskou a ex-teritoriální elitou. Údržba cest, tak aby byly silnice uvolněny pro intenzivní kočovnický provoz, a postupná likvidace zbývajících kontrolních míst (hra-

nice, hraniční kontroly), se nyní staly meta-důvodem politiky, ale také válek, které, jak původně deklaroval Clausewitz, nejsou než „pokračováním politiky jinými prostředky“.

Současná globální elita se formuje po vzoru „nepřítomných feudálů“ dávných časů. Dokáže vládnout, aniž by se sama zatěžovala povinnostmi správy, řízení, sociálního zabezpečení anebo, z téhož důvodu, „civilizační misí“, „přinášáním světla“, „reformou života“, pozdvihováním morálky a kulturním křížovým tažením. Aktivní zapojení do života podřízených populací již není zapotřebí (naopak, aktivně se tomu brání jako věci zbytečně nákladné a neefektivní). Ani všechno „větší“ již není „lepší“, spíše dnes postrádá rozumného důvodu. Tím, co dnes symbolizuje zdokonalení a „pokrok“, je vše, co je menší, lehčí a přenosnější. Aktivem moci je dnes spíš cestování nalahko než zarputilé lpění na věcech považovaných za atraktivní kvůli své spolehlivosti a solidnosti (tj. pro svou těžkou váhu, pevnost a nezlomnou schopnost rezistence).

Není již důležité lpět na půdě, když ji lze získat i opustit z pouhého rozmaru, za chvíli nebo ihned. Přílišné ulpívání, které zatěžuje pouty závazků, se může nakonec projevit jako negativní, neboť nové šance se mohou vynořit někde úplně jinde. Rockefeller si přál, aby jeho továrny, železnice a ropné věže byly co největší a patřily mu co nejdéle, navěky (poměrujeme-li čas trváním lidského života nebo života lidské rodiny). Bill Gates je však příkladem úplně jiného vztahu k vlastnictví. Nepocituje žádnou lítost, když se dnes loučí s majetky, na které byl ještě

včera pyšný; tím, co dnes přináší zisk, je úžasná rychlost cirkulace, recyklace, stárnutí, odkládání věcí a jejich nahrazování – nikoli trvanlivost a dlouhodobá spolehlivost produktu. Je pozoruhodné, že vysoce postavený a mocný člověk dneška na rozdíl od tradice, která trvala celá tisíciletí, pocituje odpor k trvalému, vyhýbá se mu a vítá vše pomíjivé a prchavé, zatímco ti dole (na nejnižší společenské příčce) zoufale – navzdory všemu – bojují o to, aby nekvalitní a pomíjivý majetek měl větší trvanlivost a sloužil jim co nejdéle. Dnes se většinou setkávají v úplně opačných koutech výprodejů: na jedné straně se nabízejí „ojeté“ Jumbo Jety, na té druhé ojetá auta.

Rozpad sociální sítě a zhroucení efektivních organizačních kolektivní akce jsou často poznamenány mnoha úzkostmi a oplakávány jako nepředpokládaný „vedlejší produkt“ nové lehkosti a tekutosti moci, která je čím dál mobilnější, kluzká, úskočnější, vyhýbavější a prchavější. Avšak sociální dezintegrace není jen výsledkem, ale i předpokladem nové techniky moci, která jako svých hlavních nástrojů používá umění nevázanosti a rychlého úniku. Aby moc dosáhla svéobody globálně plynout, je třeba zbavit svět plotů, překážek, opevněných hranic a kontrolních stanovišť. Každá hustá a pevná síť sociálních vazeb, především územně zakořeněná semknutá síť, je překážkou, kterou je třeba odstranit z cesty. Globální síly mají dispozice k demontáži takovýchto pevných sítí ve prospěch své pokračující a narůstající tekutosti, onoho hlavního zdroje jejich moci a garanta jejich nepřemožitelnosti. Tím, co těmto silám umožňuje a usnadňuje postup, je

rozpad, drolivost, křehkost, pomíjivost, krátkodobost a dočasnost lidských svazků a sítí.

Kdyby se tyto vzájemně provázané trendy nadále vyvíjely s nezmenšenou silou, muži a ženy by byli brzy přetvořeni po vzoru „elektronického krtka“, onoho pyšného vynálezce z průkopnických časů kybernetiky, který byl okamžitě nadšeně přijat jako zvěstovatel nadcházejících dob: mašinka na kolečkách, deroucí se vpřed a zoufale pátrající po elektrických zásuvkách, do kterých by se zapojila. V nastávajícím věku, jenž je ve znamení mobilních telefonů, však budou i zásuvky prohlášeny za zastaralé a nepatřičné a budou k dispozici ve stále menším množství a chatrnější kvalitě. V současné chvíli je ještě mnoho dodavatelů elektrické energie, kteří vychvalují výhody napojení na své vlastní sítě a snaží se, ku prospěchu hledačů zásuvek, vzájemně trumfovat. Avšak z dlouhodobého hlediska (ať už „dlouhodobost“ v éře okamžitosti znamená cokoli) jsou zásuvky nejspíš určeny k zániku a budou vytlačeny a nahrazeny bateriemi na jedno použití, které si budeme kupovat individuálně a které budou k dispozici v obchodech, v každém letištním kiosku i u benzinové stanice podél dálnice nebo venkovské cesty.

Vypadá to jako dystopie stvořená na míru tekuté modernosti – dost dobrá k tomu, aby vystřídala obavy z utopických nočních můr v orwellovském nebo huxleyovském stylu.

červen 1999